

Hargmaisus Eesti-Soome ruumis

Leif Kalev, Mari-Liis Jakobson

1. Sissejuhatus

Siinse artikli huvikeskmes on hargmaisuse (transnationalism) avaldumine Eesti-Soome ruumis. Kujundades teoreetilises osas arusaama hargmaisuse, hargmaistumise ja hargmaise ruumi mõistetest, vaatleme selles raamistikus Eesti ja Soome vahel viimasel kahel kümnendil tekkinud piiriületavate tegevuste, mõtlemis- ja eluviiside mustrit, arutledes selle valitsemise ehk positiivses võtmes korraldamise kogemuste ja võimaluste üle.

Tänavune rahvaloendus on veelgi tõstnud avalikkuse huvi Eestist taasiseseisvusajal lahkunud inimeste suhtes. Väljaränne on olnud aruteluteema alates Euroopa Liidus vaba liikumise rakendamisest, mis oluliselt laiendas palgatöötajate valikuvõimalusi. Valdavalt on keskendunud lahkujate või seda kaalujate arvule (Veidemann 2010, Tammaru jt 2010) ning inimeste tagasimeelitamisele (Talendid koju!, Keskerakonna valimiskampaania). Viimane on elatustaseme erinevuse tõttu jäänud pigem retoorikaks ning mitmes Euroopa riigis on kujunenud üsna suured väljarännanud eestlaste (ja laiema eestimaalaste) kogukonnad.

Kujunenud seis pole mõtet vaadata üksnes kui hädaolukorda, selles peituvad ka võimalused. Viimasel kümnendil on sotsiaalteadustes kiirelt esile kerkinud hargmaisuse ehk transnatsionalismi uuringud. Üleilmastumine ehk geograafiliste ja sotsiaalsete piirangute mõju vähenemine tähendab ka seda, et inimesed on üha enam seotud mitme elukohaga, säilitades vanu ja luues uusi sidemeid ning tehes tööd, äri, poliitikat jms mitmes riigis paralleelselt.

Hargmaistumine tähendabki üksikisiku võimaluste avardumisest tulenevat elu ja tegevust mitmes kohas korraga. Mõistagi võib see olla rohkem või vähem intensiivne ning sidemete kvaliteet ja tulemid väga erinevad. Võimalik on piiritaguste inimestega sidemeid säilitada, mis rikastab nii nende sealset kui ka siinset sotsiaalset ja materiaalist elu. Küsimus on, kui hästi me neid võimalusi tunneme ja milleks ise valmis oleme.

Nende protsesside vaatlemiseks tuleb aga minna numbrite taha: vaja on uurida inimeste mõtlemist ja tegevust, seda, kuidas piiriülesed sidemed praegu toimivad ning missugused on nende tihendamise võimalused. Siin muutuvad

klassikalised rände- või rahvakultuuriuuringud sotsiaalteaduslikeks hargmaisuse uuringuteks, mida Eestis varem tehtud pole.

Äsja on lõppenud teadaolevalt esimene põhjalikum hargmaisuse uuring Eestis, Euroopa Komisjoni rahastatud ühisprojekt Trans-Net, mis keskenduski Eesti-Soome hargmaisusele. (Täpsemalt projekti kohta vt Trans-Net 2009; Pitkänen jt 2012). Siinses artiklis seda ka tutvustame. Erinevalt samateemalisest lühemast artiklist Riigikogu Toimetistes (Jakobson jt 2012 ilmumas) käsitleme järgnevalt ka hargmaisuse teooriat ning hargmaisuse valitsemist.

2. Hargmaisuse mõiste kujunemine ja kontekst

Hargmaisuse üle peetav akadeemiline arutelu on viimastel kümnenditel kiirenevalt arenenud. Alguses keskenduti tavapärasele ideele rändlejate tekitavast kahesuunalisest kultuuri- ja kaubavahetusest (vt nt Sutton, Makiesky-Barrow 1975). Edasi pöörati rohkem tähelepanu pendelrändajatele ning lisandus arusaam sellest, et on võimalik reaalselt ja aktiivselt osaleda kahes või enamas ühiskonnas korraga (vt nt Chaney 1979: 209). See on viinud piiriüleste vahetuste käsitlemiseni tänapäevaste inimeste sotsiaalse staatuse loomuliku osana ning loonud eelduse hargmaiste sotsiaalsete ruumide vaatlemiseks püsivama nähtusena, mis ei kao rändlejate lõimumisel uude elukohaühiskonda (Glick Schiller jt 1992).

Hargmaisuse märksõna all käsitletakse paradigmaatilist nihet nii rahvusvahelistes suhetes kui ka sotsiaalteadustes, ennekõike rändeuuringute kontekstis. 1972. aastal ilmunud Robert Keohane'i ja Joseph Nye teos *Transnational Relations and World Politics* toob rahvusvahelisele areenile sellised toimijad nagu korporatsioonid, rahvusvahelised mittetulundusühendused ning mõnikord suisa üksikisikud. Ühtäkki saab selgeks, et rahvusvahelised suhted on midagi enam kui ainult riikidevahelised suhted ning toimijaid on nii riigist kitsamal kui ka laiemal tasandil. Selle suuna, mida laiemalt võib nimetada konstruktivismiks rahvusvahelistes suhetes, mõjukad autorid antud temaatikas on veel näiteks James Rosenau, Yale Ferguson ja Richard Mansbach.

Ligikaudu samasugune murrang tehti rändeuuringutes ning laiemalt sotsioloogias ja antropoloogias 1990. aastail: Linda Basch, Nina Glick Schiller ja Christina Szanton-Blanc (1994) jõuavad raamatus *Nations Unbound* arusaamisele, et arvamus, nagu saaks sisserännanud lihtsalt sulanduda (assimileeruda) või lõimuda (integreeruda) vastuvõtvasse riiki on rajatud eeldusele, et inimesed asuvad täielikult ühes riigis korraga. Tegelikuses säilitavad nad sageli piiriülesed sidemed lähedastega oma päritoluriigis ning elavad korraga kahes reaalsuses, ka siis, kui nad on lojaalsed ja kohusetundlikud kodanikud vastuvõtjariigis. Sulandumise asemele tekib uus kontseptsioon – kohandumine (adaptsioon). Selle suuna väga paljudest autoritest tõusevad esile nimed nagu Rainer Bauböck, Ulrich Beck ja Thomas Faist. Esiolgu arenevad need kaks suunda suhteliselt eraldi, nende võimalikuks sisulise kokkupuute alaks olev poliitikateadus pole hargmaisuse käsitlustele kuigi vastuvõtlik. Kui ühelt poolt võib selle taga näha süstemaatilist poliitikateadlaste skeptitsismi elegeiate ja uute sõnade tulva suhtes, viitab poliitikateaduse aeglasem kaasatulek ka sellele, et riigi toimimise ja inimeste poliitilise subjektsuse vaatekohalt pole üleilmastumisega seostatavad muutused tingimata nii põhjanevad ja sedavõrd positiivsed kui mitmetes teistes valdkondades.

Viimasel viiel aastal on hargmaisuse uuringud ka poliitikateadustes selgelt kandepinna leidnud. Selle taustaks on nii muutuva tegelikkuse tabavama seletamise vajadus kui seletusraamistike süsteemsemaks arenemine. Seletuslikku arengut

iseloomustab kenasti väitlus metodoloogilise rahvusriikluse üle, mis on esile tõusnud alates 1990.-test.

Kõige lihtsamalt öeldes tähendab metodoloogiline rahvusriiklus, et rahvast, riiki ja ühiskonda võetakse iseenesestmõistetava inimelu korraldusvormina ja analüüsiraamistikuna. Igapäevaelus ei tundu see enamasti kuigi suur mure, ent teaduslik analüüs peab nägema oma lähte-eeldusi, suutma neid analüüsida ja vajadusel kohandada. Samas ei ole ka igapäevaelus kõik mugavalt rahvusriiklikesse ühiskondadesse standardiseeritud. Igihaljaks teemaks on riikidevahelise rände tõttu tekkivad migrantide kogukonnad, kes sageli säilitavad sideme päritolumaaga ja tekitavad piiriüleseid ehk hargmaiseid ruume.

Seda on võimendanud üleilmastumine, kahanevad geograafilised piirangud ja suurenev inimeste võime seda muutust kasutada, kujundades endale individuaalsemaid eluteid. Üleilmastumise kontekstis räägime hargmaistest kogukondadest, millel on korraga pidepunkte paljudes riikides ja mis võivad olla rohkem või vähem virtuaalsed. Küsimus pole ainult üle maailma hajutatud kultuurivähemustes nagu sikhid või pandžaabid, hargmaised on ka paljud ettevõtted ja ühendused ning inimesed nendes. Mitme suure vahemaaga tegevuskoha vahel liikuv ettevõtja, euroametnik või Greenpeace'i aktivist võib samuti tunda suuremat ühtekuuluvust teiste saamas rollis olijatega kui vormilise kodumaa inimestega.

Enamik inimesi elab tavapäraselt riikideks korraldunud ühiskondades. Ent külma sõja järgsetel kümnenditel on nimetuse riik taga olev tegelikkus muutunud äärmiselt eriilmeliseks. Mõned maailma piirkonnad nagu Somaalia, Afganistan või Lääne-Aafrika, aga ka Euroopa Liit on kasvavalt korraldatud teistel viisidel kui modernne riik. Lisaks läbikukkunud riikidele on olemas nõrgad riigid, kes on pigem üleilmastumise objektid, mille valitsustel rohkem elluviija kui otsustaja roll. Ka võimekatest riikidest läheb osa üleilmastumisega kaasa ja püüab seda enda huvides kasutada, teised vastustavad üleilmastumist, panustades suveräänsuse kindlustamisse (vt ka Sørensen 2004). Ühe riigimudeli asemel leiame täpsemal vaatlusel mitu, üldkehtivust ja iseenesestmõistetavust hägustub või kaob.

Kui igapäevaelu jaoks leiame eelnevast mõningaid harjumuslikust erinevaid arenguid, siis teaduslikus analüüsis on adekvaatse raamistiku leidmisel küsimused tõsisemad. Meie lähtekohad peaksid võimaldama meil käsitleda inimelu võimalikult terviklikult, mitte kasvava seletustest väljajääva jäägiga. Nii on mõistlik otsida tabavamaid seletusraamistikke ja need läbi katsetada. Üheks selliseks raamistikuks ongi hargmaisus.

3. Hargmaistumine ja hargmaised ruumid

Hargmaistumine on sotsiaalse keskkonna laiaulatuslik muutus, mis tuleneb toimijate mõtte- ja käitumisviiside muutumisest ning toob kaasa hargmaise sotsiaalse ruumi kujunemise. Muutused leiavad aset nii makrotasandil (riiklikud ja riigist laiema tasandi institutsioonid), mesotasandil (perekondade, kogukondade, võrgustike praktikad) kui mikrotasandil (liikuvuse, paljususe, ebavõrdsuse, rändlejate ja ühiskondade lõimumise tunnetus).

On kaks lähenemist, mis käivitab hargmaistumise: keskkond (süsteem Luhmann 1995 keeles) ja toimija. Esimesel juhul käsitletakse hargmaistumist lahendusena probleemidele, millega tänased inimkorralduse vormid nagu rahvusriigid ei suuda üksi toime tulla ja mis vajavad laialdasemat pingutust (nt Beck 1998, cf Vertovec 2009: 10, Glick-Schiller 1999, Smith 2001, cf Smith 2003) või lihtsalt uue ja erineva lähenemisviisina, mis võimaldab analüüsida riigipiire ületavaid

sotsiaalseid protsesse, näiteks sotsiaalseid liikumisi (Price 2001, Tarrow 1998; Perez Godoy 1999 cf Smith 2003). Seega mõistetakse hargmaistumist üldise piiride hägustumise struktuurse protsessina, mis toimub koos üleilmastumisega, ent väiksemates ja geograafiliselt täpsemates paikades ja mitmekesisemate arengutrajektooridega.

Teises lähenemises toimub hargmaistumine toimijate mõtte- ja käitumisviiside muutustena, mis toob kaasa hargmaise sotsiaalse ruumi kujunemise (vt nt Faist 2000 rändest hargmaisuse alusena). Kirjanduses on selle muutuse lähteturitena toodud välja:

- füüsilist ruumilist liikumist – inimesed, kes rändavad teistesse riikidesse, säilitavad sidemed lähteriigis või liiguvad riikide vahel,
- info- ja kommunikatsioonitehnoloogia arengut, mis võimaldab uut tüüpi sotsiaalseid sidemeid ja tegevusi – hargmaiseid ettevõtlus- ja tööviise, hargmaiste sotsiaalsete võrgustike arengut, osalust hargmaistes sotsiaalsetes liikumistes,
- identiteetide muutust – lisaks füüsilisele paiknemisele ja IKT arengule soodustab hargmaiste identiteetide arengut ka see, et allkultuurid, kutsealased tegevused, sotsiaalsed liikumised nagu keskkonnakaitsjad hõlmavad üha sagedamini mitmeid riike.

Hargmaisuse mõiste muudab suhteliseks tavapärased rändeparameetrite dihhotoomiad nagu lähte- ja sihtriikide eristamine, ent ei kaota neid. Seetõttu on ta käsitus, mis võimaldab viia rändeuuringute vana diskursuse kooskõlla uue üleilmastumise tegelikkusega. Veel enam, hargmaistumise mõistet on kasutatud, kirjeldamaks laiemat muutusteprotsessi, riikide piire ületavate sotsiaalsete ruumide tekkimist.

Kasutades hargmaisuse lähenemist, ei käsitle me riike ja ühiskondi selgepiiriliste, igikestvate või iseenesestmõistetavatena (vt ka Chernilo 2008). Me ei mõista neid selgepiiriliste kastidena, vaid paindlikumate piiridega väljadena (või ruumidena), millel on teatud terviklikkus, mis samas pidevalt muutub (vt Pugh 2009). Inimmaailma iseloomustab piiride pidev muutumine, võimu- ja ühiskonnakesete tõus ja langus. Neid tuleb empiiriliselt uurida, selgitamaks välja antud aja piire ja rajajooni. Samavõrd oluline on uurida nende sisemist korraldust ja suhet seni mitteseotud alade ja protsessidega. Uuritavat ruumilist üksust ei võeta antuna, muutumatuna, välditakse metodoloogilisse rahvusriiklusse sattumist.

Hargmaisus ei tähenda siiski täielikku teisenemist, vaid pigem tavapäraste praktikate laienemist või refleksiivsemat kasutamist: hargmaistes tegevustes või väljades osalev inimene säilitab ka rolle rahvuslikes ja kohalikes tegevustes ja väljades. Tulemuseks on väga erineva tihedusega hargmaiste väljade ehk ruumide olemasolu (vt täpsemalt Kalev jt 2010, Gerdes jt 2012).

Selles artiklis uurime hargmaisust eeskätt läbi hargmaiste sotsiaalsete ruumide, mis kujunevad tihedatest inimeste ja rühmade sotsiaalsetest, poliitilistest, majanduslikest ja kultuurilistest vastastiksidemetest ning on sageli seotud rändega. Hargmaise ruumi mõiste jõudis laiemasse kasutusse Thomas Faisti (2000) töödega, kes tähistas sellega piiriüleseid suhetevõrgustikke: hargmaised sotsiaalsed ruumid on sidemete, võrgustikupositsioonide, organisatsioonide ja organisatsioonivõrgustike kombinatsioonid, mis ületavad mitmete riikide piire.

Süsteemiteooria vaatekohast on hargmaised väljad autopoieetilised (isekorrastuvad) allsüsteemid, mis korralduvad ümber vastamaks keskkonnatingimustele, nagu ebavõrdne areng (rände ja ülekannete eeldusena), kultuurierisused (mis toovad kaasa pigem sihtriigi ühiskonnaga kohandumise, mitte sellesse sulandumise), suhteline alaesindatus teatud poliitilistes institutsioonides (mis

võib kaasa tuua institutsioonidest väljapoole jäämise ja marginaalsuse või, vastupidi, võrdsete õiguste nõudmise).

Süsteemid erinevad oma avatuselt. Mõned süsteemid võivad siseomadustest tulenevalt olla muutuste suhtes resistentsemad (ortodokssemad Bourdieu [1986] keeles). Näiteks võib olla suur hulk mittekodanikke riigis A, mille kodakondsuspoliitika on konservatiivne, või ehkki riigist B pärinevatel ja riigis C elavatel inimestel on hargmaiseid seoseid, ei osale nad või isegi tunne vajadust osaleda hargmaises poliitikas. Paindlikumates süsteemides on rohkem heterodoksiaid ja poliitiliste projektide kirjususust.

Hargmaine poliitiline ruum on ka funktsionaalne süsteem, kus toimub kollektiivne tahtekujundamine, otsustamine ja valitsetus ning võidakse luua reegleid hargmaise ruumi teiste tahkude jaoks, sõltuvalt võimusuhetest ja legitiimsusallikatest. Seega on ta teiste hargmaiste ruumide jaoks omalaadne metaruum.

4. Hargmaiste ruumide valitsemine

Nagu juba märgitud, tõusis hargmaisuse mõiste poliitikauuringute tähelepanuallasse rahvusvaheliste suhete konstruktivistliku koolkonna autorite töödega. Viimased pakuvad makrotasandi sissevaadet metodoloogilise postnatsionalismi, mille kohaselt riigid pole maailmapoliitika ainsad toimijad. Nii väidavad teiste hulgas Ferguson jt (2000, 2004, 2008; Mansbach 2008; Ferguson, Jones 2002), et maailmapoliitikat teostatakse eri poliitruumides (polity) – poliitilistes kogukondades, mille sisesesed on väljapoole jäävaist tugevamad ja millel on eritüüpi poliitruumi taastootvad institutsioonid. Seega võivad poliitruumidena toimida nii riigid kui piisavalt tugevad organisatsioonid (nt linnad, linnriigid) ja üksikisikute võrgustikud.

Täiemõõduline poliitruum on ka nende autorite meelest siiski tänapäeval riik. Samas on täiemõõduline ruum vaid ideaaltüüp ning paljud kirjanduses käsitletavaid hargmaiseid ruumid on tagasihoidlikuma enesekorraldusambitsiooni ning väiksema intensiivsusega. Võime riikidest eristada juhtumipõhiseid ja tunnelitüüpi üksikutele teemadel põhinevaid välju, millel puuduvad jätkusuutlikud enesekorraldusinstituutsioonid ja mis toimivad suuremate poliitüksuste lisandina.

Hargmaiste ruumide kujunemine on riikide jaoks nii väljakutse kui uute võimaluste allikas. Need välju saab kohase lähenemise korral valitsetuseks kasutada. Kohaste lähenemisviiside leidmise vajadus on ilmselge, arvestades üleilmastumisega toimuvat rahvusriiklike poliitika ja valitsemise viiside teisenemist (vt Peters, Pierre 2000, Sørensen 2004).

Väga üldiselt võime valitsetust mõista kimbu protsessidena, mille kaudu inimelu korraldatakse. Need protsessid võivad varieeruda rohujuuretasandi inimlikest mikropraktikatest modernse riigi tavapärase valitsemisstruktuuride ja - mehhanismideni. Alates 1980.-test on õpetlased kasvavalt rääkinud nihkest hierarhilisest bürokraatlikust haldamisest mitmekesisema valitsetuse korraldamisele. Rhodes (1996: 655) võtab selle muutuse kenasti kokku: „Avaliku sektori teisenemine toob kaasa vähem valitsemist (ehk otsejuhtimist) ja rohkem valitsetust (ehk suunamist).

Uued valitsetuse mustrid hõlmavad rohkem tasandeid ja toimijaid, nii nimetatakse seda sageli ka mitmetasandiliseks ja mitmetoimijaliseks valitsetuseks (nt Kjaer 2004, Bache, Flinders 2004). Mõned toimijad pärinevad väljastpoolt riigiparaati ja nende hulka saavad seega kuuluda ka hargmaised toimijad. Mis

ulatuses ja viisil hargmaiseid toimijaid ja/või välju valitsetusse on haaratud, selgitame artikli empiirilises osas.

Samal ajal on viimastel kümnenditel toimunud laiem väitlus üleilmastumise mõjust riigile. Võime selles eristada hüperglobaliste, skeptikuid ja kriitilist lähenemist (vt nt Held 1999, Sørensen 2004, Vertovec 2009). Hüperglobalistlikud autorid väidavad, et riik on selgelt nõrgenemas või isegi kadumas ja seda asendavad üleilmsed või vähemalt alternatiivsed korraldused. Skeptilised ehk riigikesksed autorid eitavad seda ja väidavad, et riigi keskne roll säilib üldjoontes modernsel kujul ja toimuvad muutused on loomulik areng. Kriitilised ehk teisenemiskesksed autorid kujutavad endast teatud analüütilise kompromissi kandjaid, nähes riike proaktiivselt teisevana, tulenevalt riigiinstitutsioonide püüdest muutuvast keskkonnast oma mõjuvõim säilitada või seda isegi suurendada.

Tänapäeval valitseb suhteliselt laialdane üksmeel riigi jätkuvast olulisusest üldjoontes kriitilise lähenemise võtmes, seda isegi hüperglobalistlike autorite seas (Held jt 1999, Sørensen 2004, Beck 2005, Vertovec 2009 jt). Riigiinstitutsioon saab näha oma tegevuskeskkonna aktiivsete kujundajatena, mitte lihtsalt muutustele reageerijate või kinnisilmi hargmaistumise vastu võitlejana. Nad püüavad leida kohaseid tegevusviise, suunamaks üleilmastumise ja hargmaistumise protsesse sobivatesse korraldusmustritesse. Kirjutades oma strateegiarepertuaari, püüavad nad säilitada ühiskonnas domineerivat positsiooni ja säilitada piisaval määral sidusust ja korraldatust rahvusriiklike piiride sees.

Riigiinstitutsioonid saavad hargmaiste ruumide suhtes kasutada nii erinevaid valitsemisstrateegiaid (vt nt Peters, Pierre 2006, Hood, Margetts 2007) kui rahvusvahelise õiguse korraldusviise (vt nt Shaw 1997, Brownlie 1998). Seejuures tuleb eristada hargmaisusele eelduste loomist ehk selle kujunemist või kasvu soodustavate tingimuste loomist ning hargmaisuse valitsemist, see tähendab juba olemasolevate hargmaiste ruumide korraldamist uue kvaliteedi loomiseks. Sellised strateegiad markeerivad hargmaiste ning laiemalt kõigi inimeste, toimijate ja võrgustike võimalusteruumi ning on seega olulised parameetrid hargmaisuse analüüsil. Mõistagi ei pea kodanikud üksnes kohanduma, vaid võivad katsetada alternatiivseid strateegiaid.

5. Uurimus

Neid lähenemisviise rakendasime ka Euroopa Komisjoni 7. raamprogrammi projektis, mille pealkirja võiks eesti keelde tõlkida "Hargmaistumine, ränne ja teisenemine: mitmetasandiline rändelise hargmaisuse analüüs" (Transnationalisation, Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism; lühidalt Trans-Net). Tegemist oli kaheksa riigi uurimisrühmade ühisprojektiga, mille eesmärk oli selgitada hargmaisuse protsesse ja piiriüleseid sidemeid võrdlevalt neljas hargmaises ruumis, mis moodustuvad järgmiste riigipaaride vahele: Ühendkuningriik ja India, Prantsusmaa ja Maroko, Saksamaa ja Türgi ning Soome ja Eesti.

Andmekogumismeetoditena kasutati intervjuusid (iga uurimisrühm tegi 80 poolstruktureeritud intervjuud vastavates hargmaistes ruumides rändlejatega) ning kirjandus- ja dokumendianalüüsi, et siduda oma tulemusi varasema teabega (viimane oli Eesti-Soome ruumis küll suhteliselt vähetähtis instrument, sest varasemaid hargmaisuse uuringuid sisuliselt puudusid).

Erinevalt enamikust hargmaisusuuringutest, mis keskenduvad ühesuunalise rändega ruumidele, toimub meie uuritud Eesti ja Soome vahel vilgas liiklus mõlemas suunas. Viimase kümnendi statistilistes rändeandmetes on küll lünki (Tammur jt

2009), aga siiski on teada, et 2010. aastal muutusid Eesti kodanikud Soomes suurimaks välisresidentide rühmaks (Statistics Finland 2011, 2012); lisaks spekulieritakse veel märksa suurema inimeste hulga üle, kes regulaarselt Soome vahet käivad (nt seal tööl) (E24 2010). Samuti on Eestis olemas küllaltki arvukas soome kogukond. Sellest tulenevalt oli ka meie uuringus vaatluse all ränne mõlemas suunas – intervjueriti eestlasi, kes on läinud elama Soome, ning soomlasi, kes on tulnud elama Eestisse; samuti muud päritolu inimesi (nt segaperedest, naturaliseeritud kodanikke) ning inimesi, kes pendeldavad regulaarselt kahe riigi vahel, aga ka kodumaale tagasipöördunud. (Täpsemalt uuringu, tulemuste ja intervjueritute sotsioloogilise profiili kohta vt Jakobson jt 2012).

6. Rändevood Eesti ja Soome vahel

Eesti ja Soome hargmaisel ruumil on kõik olulised tunnused, mis rännet soodustavad – lühikesed vahemaad ja hea transpordiühendus, erinev maksupoliitika ja palgavahe, keeleline ja kultuuriline lähedus ning rändepiirangute järkjärguline leevenemine (Kivisto, Faist 2010). Nagu öeldud, puuduvad ülevaatlilikud kvantitatiivsed uuringud, mis selgitaksid rändemotivatsioone ja -kulgu Eesti-Soome ruumis. Teatud üldistusi saab aga teha ka Trans-Neti intervjuude põhjal.

Motiivid jagunesid nagu ikka klassikalise kolmiku – töö ja äri, perekond ja lähisuhted ning õpingud – vahel, olid sageli omavahel ühitatavad ning kõige olulisem kriteerium oli siiski töö leidmine. Sageli ühinesid pered alles siis, kui mõlemal täiskasvanul oli võimalik leida samas riigis töökoht. Ent töö tähendus võis olla erinev. Näiteks märkis oskustööline Urmo (24) : “... mu elu on muutunud paremas suunas pärast Eestist lahkumist. Mul on nüüd töö, korter, auto... [---] Kui ma elaks Eestis, poleks mul midagi”, viidates materiaalse heaolu paranemisele. Ent sageli ja iseäranis kõrgema haridusega vastajate hulgas oli olulisem karjäär, erialase töö leidmine. Asukoht ja keskkond muutus olulisemaks peremigrantide puhul.

Inimeste rändelugusid analüüsid selgus, et erinevalt näiteks India ja Ühendkuningriigi ruumist, kus rändamist nähakse osana üldisest elunarratiivist ja prestiižist (Qureshi jt 2012), seondub siin ränne ennekõike päevakohaste vajaduste või avanevate võimalustega. Intervjuude puhul võib välja tuua seitse põhilist nn katalüsaatorit aastatest 1980–2010, mis laheüleseid suhteid oluliselt muutsid:

- turism Soome ja Eesti vahel, mis hoogustus 1980. aastail. Kuigi seda saatsid märkimisväärsed piirangud ja järelevalve, tekkisid paljudel isiklikud laheülesed sotsiaalsed võrgustikud; samuti löi see eeldused paljudele mittetulunduslikele organisatsioonidele ja institutsioonidele (näiteks ülikoolidele ja kirikutele) piiriüleste sidemete (taas)loomiseks;
- ingerisoomlaste ümberasumiskampaania 1990. aasta paiku, mis võimaldas kõigil, kes suutsid tõendada Soomest põlvnemist, sinna elama asuda. Enamik ümberasujaid elas varem kas Venemaal või Eestis;
- nn varased ärkajad Soome ärimeeste seas, kes lõikasid kasu erastamisprotsessist Eestis 1992. aasta paiku. See tähendas mitmete ettevõtete minekut Soome kapitali kontrolli alla ning löi eeldused ka hiljem edasiantava teadmuse tekkeks, kuidas uues ärikultuuris toime tulla;
- õppimisvõimaluste avastamine teises riigis 1990. aastate lõpul ja 2000. aastate algul. Tudengite välisvahetused tõid teadmise õppimisvõimaluste kohta teises riigis ning selle tulemusena siirdus Soome õppima Eesti tudengeid (ennekõike kraadiõppureid), kes soovisid spetsialiseeruda Eestis vähem kaetud valdkondadele.

Ent ka Soome tudengid avastasid Eesti ülikoolide üsna hea hinna-kvaliteedi suhtega hariduse ning liberaalse vastuvõtupoliitika;

- majanduslangus (lama) Soomes 1990. aastate alguses ja teises pooles, samal ajal kui Eesti turg kasvas. Mitmed Soome ettevõtjad avastasid Eesti turu, aga ka ettevõtlussektori laiemalt. Peale selle jõudis Soome riigi ja Euroopa Liidu toel soomlaste ettevõtetesse Eestis ka üha rohkem Soome päritolu tööjõudu;
- 2000. aastate majanduskasv mõlemas riigis konsolideeris hargmaist turgu ning laienemisvõimalust Eestisse otsisid üha uued Soome ettevõtted. Rände poole pealt on see toonud Eestisse ka uut tüüpi töömigrandid – tippspetsialistid ning hargmaistes korporatsioonides tööpostidel roteeruvad keskastmejuhid;
- Eesti ühinemine Euroopa Liiduga 2004. aastal ning Soome tööturu avanemine Eesti tööjõule 2006. aastal tõid kaasa Eesti tööjõu intensiivse liikumise üle lahe; samuti avardusid võimalused teise riiki õppima minna.

Seega on Eesti-Soome hargmaise ruumi areng olnud järkjärguline, rahvusvahelises võrdluses ülikiire, viies ainult kahe kümnendi jooksul piiratud turismist ühise tööturuni välja. Samuti on näha, et kuigi Eesti-Soome ruum on hargmaistunud mõlemapoolselt, on kummalgi kaldal olnud selleks oma motiivid.

Samal ajal mõjutab rändekogemust struktuursetele võimalustele lisaks inimese isiklik elukaar. Inimesi ei motiveeri sageli lahkuma mitte üksnes palk, vaid mitme teguri koosmõju – nii on jõudnud Soome ehitajaks näiteks noori erialaspetsialiste, kes oma eelmisel tööol on läbi põlenud, Eestisse Soome väikeettevõtjaid ja spetsialiste, kes on algul tulnud vaid nädalaks “sõbrale appi”, kuid kokkulangevuste tõttu jäänud Eestisse aastateks ning rajanud siia oma kodu.

Arvestada tuleb ka rände kestusega. Intervjuude põhjal võib öelda, et Eesti-Soome ruum on muutunud vähemalt eestlastele järk-järgult paindlikumaks: kui 1990. aastate algul tähendas Soome minek paljudele kaalutlust lahkuda Eestist jäädavalt, siis viimasel aastakümnel väljarännanud näevad oma lahkumist pigem ajutisena. Tõsi, motivaatorit pole tarvis mitte üksnes väljarändeks, vaid ka tagasipöördumiseks, ning võib juhtuda, et inimene leiabki oma järgmise tööpakkumise Soomest või hoopis mõnest kolmandast riigist, mis tagasipöördumist taas edasi nihutab. Iseäranis tõenäoline on see välismaale õppima minejate puhul. Kui näiteks marokolastele ja indialastele on tudengiviisa pigem ettekääne pääsuks läände (Virkama jt 2012; Qureshi jt 2012), siis Eesti-Soome ruumi tudengid rändavad harilikult välja suhteliselt determineeritud õpikavatsusega, lõpetavad õppeasutuse, sageli leiavad töö juba kohapeal ning areneb ka rahvusvaheline suhtevõrgustik. Erandi moodustavad tagasipöördumise puhul Soome sihtotstarbelise stipendiumiga õppima läinud, keda leping kohustab tagasi tulema.

7. Rändlejate side kodumaaga

Eestis on viimasel ajal aktuaalseks muutunud küsimus: mis tooks talendid koju tagasi? Hargmaisuse kontekstis võiks küsida, mis paneks inimesi hoidma tihedamat sidet oma päritoluriigiga, ning tõepoolest, mõtlema ka Eestisse tagasipöördumisele. Uuringu käigus küsisime vastajatelt ka nende võrgustike, identiteedi ning tulevikuplaanide kohta, et näha, kui intensiivsele sidemele need viitavad.

Eesti ja Soome geograafiline lähedus loob üsna head eeldused piiriüleseks mobiilsuseks ning n-ö pendelrändeks (commuting, circular migration), mille puhul inimesed elavad põhiliselt ühes, kuid töötavad teises riigis. Ka meie uuringu kontekstis tunnistasid mitmed vastajad, et nende nädal algab ühes riigis, reede õhtul

– teinekord varemgi – seilatakse juba teisele poole lahte tagasi. Siiski iseloomustab selline toimimine vaid ühte spetsiifilist rändlejarühma: harilikult on tegemist juba kodumaal pere loonud inimestega (peamiselt meestega), kellest osa on katsetanud ka terve perega teise riiki kolimist, kuid pere on eri põhjustel siiski kodumaale naasnud. Ent teiste rühmade lõikes ei kasutatud võimalust hõlpsasti kodumaale pääseda siiski tihti: keskmine koduskäimise sagedus oli kuni kümme korda aastas.

Huvitava avastusena rahvusvahelises võrdluses selgus, et väikesest vahemaast, kõrgest internetiseeritusest ja suhteliselt odavatest kõnekaartidest hoolimata ei säilita eestlased ja soomlased teises riigis elades märkimisväärset hargmaist sotsiaalsete suhete võrgustikku, iseäranis siduva sotsiaalse kapitali mõistes on piiriülesed suhted isegi loiumad kui näiteks Türgi ja Saksamaa vahel. Selgituseks sobib põhjamaaine individualistlik elustiil, ent see viitab ka suurele pingutusele, mida hargmaise sotsiaalse võrgustiku säilitamine nõuab. Funktsionaalne sotsiaalne kapital eeldab pidevaid investeeringuid, ennekõike oma aja, aga ka teiste ressursside arvelt. Koolipõlves koos vanematega Soome elama kolinud Marko (28) väitis, et ta isegi väldib oma vanu Eesti sõpru ja tuttavaid, sest Soome kolinuid peetakse rikasteks ja eeldatakse, et Eestis teevad nemad teistele välja. Harilikult eeldab suhete hoidmine lihtsalt rohkem ajaressursse, mida teises riigis võrgustiku loomise või hoidmise kõrvalt investeerida on raske. Samal ajal on sotsiaalsed võrgustikud ennekõike Eestis äärmiselt olulised – nii töö leidmisel kui ka muudes valdkondades –, nagu ütles üks end Eestis sisse seadnud soomlane (Magnus, 47): “Eesti on võrgustike ühiskond, kus tutvus on väärtus iseeneses.”

Eestlaste ja soomlaste enesemääratlus oli rahvusvahelises võrdluses üllatavalt primordiaalne (päritolupõhine) – enese eestlaseks või soomlaseks olekut põhjendati harilikult juurte või sünnimaaga, mitte näiteks poliitilise kuuluvuse või kultuuriga. Sageli kõlas parafras laulust “Eestlane olen ja eestlaseks jään”, ka soomlastest vastajad viitasid, et “soomlus on sünnipärane kingitus”. Seega sotsiaalsetest võrgustikest erinevalt on rahvuskuuluvus üsna püsiv seos kodumaaga, mis säilib aastakümneid.

Rohkem raskusi oli rahvuskuuluvuse kirjeldamisega n-ö pooleteise põlvkonna rändlejatel ehk nendel perega rännanutel, kes lapse- või noorukieas teise riiki elama asusid. Nende puhul on täheldatud teatud laadi identiteedikriisi ka mujal (Soysal 1995; Sert, İçduygu 2010), kuivõrd nad ise seostavad ennast ennekõike selle ühiskonnaga, kus nad elavad ja on sotsialiseerunud, samal ajal näevad neid ümbritsevad inimesed neid pigem teise rahvuse esindajana. Esines ka mitmikidentiteete, iseäranis soomlaste seas, kes nägid ennast mingil määral nii soomlase kui ka eestlasena. Samuti esines mõningal määral riigiülest identifitseerimist, näiteks märkis mõni vastaja, et tunneb ennast põhjamaalase, samuti eurooplase või maailmakodanikuna. Riigiüleseid identiteete tunnistasid eestlased soomlastest innukamalt, samal ajal kui viimased eurooplaseks oleku pigem välistasid. Nagu ütles üks Soome rahandusspetsialist: “Ma olen soomlane. Ei saa isegi öelda, et eurooplane. Aga vahest tundub mulle, et minu sees elab väike eestlane. See, kes ei saa aru, miks soomlased on valinud just sellise tee, nagu nad on valinud. Miks nad ennast niimoodi karistavad? Ja jõuamegi jälle tagasi maksude ja muu sellise juurde.”

Piiriüleseid identiteete võtsid sagedamini omaks segapäritolu või teistest riikidest pärit inimesed. Sageli iseloomustas neid ka mitmes riigis elamise kogemus. Nii näiteks tunnistas Roman (25), kes peale Soome on õppinud ka mujal ning töötanud mitmes välisriigis: “Ma tunnen ennast indiviidina. Euroopa kodanikuna. Mina olen eurooplane, aga mu vanemad on vene lased.”

Küsisime inimestelt ka nende edasiste rändekavade ja tulevikuplaanide kohta. Lühidalt kokkuvõttes on tagasitulekuga samamoodi kui minekuga: kolimine on sageli sammsammuline ning minekut nähakse esialgu ajutisena (sageli ei osanudki vastajad öelda täpset Soome saabumise aega), kuni avastatakse, et tagasipöördumiseks on hilja. Avastatakse, et vanad võrgustikud on kadunud või ei toimi enam täies mahus, ning et vahepeal omandatud haridus või ühiskondlikud normid ei võimalda enam teise reaalsusega hästi suhestuda. Samuti pelgasid ennekõike end Soomes sisseseadnud eestlased, et neid võidakse hakata kohtlema autsaiderina, väljasttulnuna, millega kaasnevad omad eelarvamused.

Enamik vastajatest jättis oma vastuse pigem avatuks (“ei me ette tea ...”), ehkki pigem seoti oma tulevikku asukohariigiga. Erand olid pendelrändajad ning loomulikult ka juba tagasipöördunud, kellest enamik nägi oma varasemat elukohta pigem ajutisena. Samal ajal väljendasid tagasipöördunud (aga ka n-ö pooleteise põlvkonna esindajad) suuremat valmisolekut kolida kolmandatesse riikidesse, ning paljud olid seda ka teinud. Näiteks olid Soomest tagasipöördunud elanud hilisemas elus Jaapanis, USA-s, Saksamaal, Rootsis, Ühendkuningriigis jm. Sest nagu need vastajad selgitasid, rändekogemus oli neile andnud juurde iseseisvust, julgust ja pealehakkamist. Enamikul neist, kes viitas, et edasised rändekavad pole välistatud, ei olnud siiski väga konkreetseid rändekavasid (vt ka Veidemann 2010), kuid motiividena nimetati elukeskkonda – nii ühiskondlikku kui ka kliimatilist –, ning kultuurikogemust, kas isiklikust soovist või lastele mõeldes.

8. Rändlejad kodanikena

Poliitikateadlastena huvitas meid loomulikult ka see, kuivõrd on inimesed poliitiliselt võimustatud ning missugusel määral ja moel nad poliitikas osalevad. Mitmel puhul on tähendanud väljarändamine poliitiliste õiguste kadumist. Näiteks Saksamaale tööle läinud türklastel Saksamaal hääleõigust polnud, ent osalemisvõimalust polnud ka Türgi valimistel, sest Türgi seaduste kohaselt pole võimalik saatkondades või üldse väljaspool Türgi piire hääletada (Sert, İçduygu 2010). Seega tähendab soov kodanikukohust täita vajadust osta lennupilet Istanbuli või puhkusetuusik Antalya. Loomulikult on leebemaid variante, sest paljud riigid võimaldavad oma kodanikel osaleda eelvalimistel välisesindustes, aga ka sel juhul tekib vastukäivus, sest inimesel on võimalik kaasa rääkida ennekõike otsustes, mis teda ei puuduta, samal ajal kui oma asukohariigi parlamendis on tema hääl esindamata.

Eesti-Soome ruumi kontekstis on see muidugi leebem, mõlemad riigid on Euroopa Liidus, hääletada saab saatkondades ja Eesti isikutunnistuse olemasolu korral ka internetis; samuti saavad kummaski riigis registreeritud osaleda vastava kohaliku omavalitsuse valimistel või valida vastava riigi Euroopa Parlamendi saadikuid kodakondsusest sõltumata. Meie uurimistulemused näitavad, et poliitiline valimisõigus võib-olla polegi rändlejatele nii oluline: ainult vähesed Soomes resideerivad eestlased osalesid aktiivselt Eesti valimistel, tuues põhjuseks ajapuuduse või vähese informeerituse Eesti poliitikast, ent osa vastajaid avaldas ka arvamust, nagu poleks neil õigustki teha otsuseid küsimustes, mis neid otseselt puudutama ei hakka. Samuti oli suhteliselt väike nende hulk, kes Soome kohalikel valimistel aktiivsed olid. Eestis asuvad soomlased olid suhteliselt aktiivsemad valijad, Tallinnas elavaid soomlasi mobiliseeris aktiivselt ka negatiivne kuvand Edgar Savisaarest. Suurem osa vastajatest jälgib mingil määral ka mõlema riigi meediat, kuid harilikult pole see huvi eriti fookustatud ning pigem jälgitakse asukohariigi meediat.

Ilmselt põhjendab Euroopa Liidu kodakondsus ka seda, miks nii paljud intervjueeritud (144 160-st) olid säilitanud oma algse kodakondsuse. Mitmed Eesti vastajad (eriti need, kes olid läinud Soome ajal, kui Eesti oli juba Euroopa Liidus) märkisid, et praeguses maailmas pole kodakondsusel enam erilist tähtsust (“Tegelt pole see Euroopa Liidus enam üldse oluline. Mul ei ole isegi Soome kodakondsust, aga ega ma seda ju ei vaja ka tegelikult.” – Mirjam, 28). Teine rühm nägi kodakondsust kui olulist rahvusliku enesemääratluse instrumenti ning paar inimest isegi kahetses kodakondsuse vahetust (“Selle [Eesti kodakondsuse] alleshoidmine oleks olnud identiteedi mõttes hea, sest nüüd ma tunnen ennast nagu reeturina, tunnen, et olen ära andnud oma juured.” – Külli, 37). Soomlaste seas oli kodakondsuse ebaoluliseks pidajate peamine põhjendus see, et oluline on rahvus, juured ja lojaalsus; ent väga paljud pidasid seda tähtsaks ka turvatunde seisukohalt (“Ma olen Soome kodanik. See tähendab minu jaoks turvalisust. See on nagu kindlustuspoliis.” – Tarja, 47). Siin on loomulikult ilmne seos Soome kui sügava heaoluriigi ning sealsete sotsiaalsete tagatiste vahel; ilmselt võrreldav nähtusega, mida Aihwa Ong (1999) nimetas mugavuskodakondsuseks. Eesti riigi suhtes tundis enamik soomlasi pigem otsest või kaudset umbusku, osalt riigi õheduse suhtes (näiteks pelgasid paljud neist Eesti haigekassasüsteemi, kuigi need, kes selles osalesid, olid sellega väga rahul), osalt lähtuvalt kokkupuutest Eesti ametnikega riiki tulles (toodi näiteid absurdsetest nõuetest ning põhjendustest, miks neile keelduti enne Eesti Euroopa Liitu astumist elamisluba andmast).

Seevastu Eesti kodanikud tunnistasid enamalt jaolt oma lojaalsust Soome riigile – ennekõike avaldus see deklareeritud seaduskuulekuses ning aususes (mida paljud soomlaslikuks käitumisviisiks nimetasid) või tänutundes riigile, kes on nad vastu võtnud, aga ka auto-, teleka- või üksikisiku tulumaksu maksmises Soome, kuigi samu makse Eestis deklareerides oleks võinud soodsamalt läbi saada. Lojaalsuse avaldumisena toodi välja Soome kultuuri tarbimist või Soome sportlaste toetamist, samuti nende ajaloo paremat tundmist. Nagu ütles üks Soomes õppinud ja töötanud vastaja (Heleri, 27): “Ma küll pidasin vajalikuks seda, et ma seal ametlikult maksan makse ehk kui ma naudin selle ühiskonna hüvesid, siis ma ka panustan sinna. Ma ei ole kunagi üritanud kuidagi mõelda, kuidas makse vähem maksta või kuidas oma tulu võimalikult suureks suurendada. Selline soomlaslik suhtumine tuli võib-olla natukene külge. Eks see Soome pakub mulle huvi küll, ma ei saa nendest veel päris täpselt veel aru. Ma arvan, et see on see, et ma ei saa aru nende ajaloolisest taustast, ja kui mul kunagi on aega, siis ma plaanin ka Soome ajalugu ikkagi õppida.”

Üsna suured käärid tulid sisse, kui pärisime intervjueeritavatel nende ühiskondlik-poliitilise osaluse kohta – nii valimistel, kodanikuühendustes kui ka muudes aktsioonides. Kuigi Eesti ja Soome on keelelt ning rahvuskultuurilt küllaltki lähedased, siis sotsiaal-kultuurilises mõõtnes laiutab nende vahel üüratu tühimik: kui Eesti on ühiskond, kus olulised on isiklikud tutvused ja sõprussuhted, siis Soomes ollakse harjutud ühingulise suhtluskultuuriga – inimesed puutuvad kokku ja suhtlevad mitte üksnes lähemate sõprade ja tuttavatega, vaid väga erinevate inimestega, kellega neid miski ühendab. Nii näiteks väljendasid mitmed soomlasest korteriomanikud (kellest mitmed olid valitud ka korteriühistu esimeheks) nõrdimust selle üle, et ühe maja inimesed omavahel kokkuleppele ei saa või üldse ei suhtle. Üks vastaja ei olnud näiteks rahul sellega, et eestlased, kellega ta ühes käsitööringis käib, käivadki seal uusi oskusi omandamas ja harjutamas, mitte suhtlemas ja sidemeid arendamas, ning seetõttu on äärmiselt keeruline eestlastega tutvust teha ning Eesti ühiskonda sulanduda. Seega on kujunenud olukord, kus suurem osa soomlastest

osaleb küll mitmete ühenduste töös, kuid suuresti on need soomlaste ühendused Eestis, näiteks Soome ettevõtjate ühendus, Soome naisseltsid, Soome kogudus.

Soomes elavatel eestlastel saime küll märksa suuremale osalusele viitavaid andmeid kui varasemad uuringud (Liebkind jt 2004), ehkki andmed on kogutud erineva strateegiaga ning ei ole seetõttu võrreldavad. Osalus oli sageli kas lihtsalt formaalne (nt liikmesus ametiühingus) või orientatsiooniga meelelahutusüritustele (nt suvepäevade korraldamine); osalusedemokraatlikke funktsioone kodanikuühendustega praktiliselt ei seotud. Kui soomlased on suutnud Eestis endale organiseerida Soome õppekava järgiva soomekeelse kooli ning Soome ettevõtjate ühenduse liikmed märkisid, et nad on suutelised partneritena läbi rääkima nii Eesti kui ka Soome poliit- ja halduseliidiga, olid eestlaste erialaühendused Soomes üksnes kogemuste vahetamise ja info levitamise kohaks ning aastatepikkused katsed Eesti kool Helsingisse rajada olid liiva jooksnud mõlemal pool Soome lahte.

9. Hargmaistuv majandusruum

Tavaliselt on just majandusteadlased need, kes üleilmastumist, aga ka hargmaistumist positiivses valguses näevad (Ohmae 1991). Tõsi, nende lähtekoht on ennekõike ettevõtte vaatepunkt, kellele need protsessid avavad uusi turge ning tootmisressursse. Samal ajal maalivad skeptilisemad autorid märksa süngema pildi sellest, kuidas hargmaistuv maailm pakub soodsamaid tingimusi just ettevõtjatele, kes värbavad tööjõu sealt, kus see on kõige odavam, maksavad makse seal, kus need on kõige madalamad, ning elavad seal, kus elatustase (veel) püsib kõrge (Beck 2000). Samal ajal on globaalkapitalismi moonutusi suudetud tasakaalustada just Euroopa Liidus tööjõu vaba liikumise tõttu, mis survestab vaesemate riikide ettevõtjaid ja valitsusi suurendama tegevuste lisandväärtust ja tõstma palgataset.

Uuringus vaatlesime ka hargmaistumise majanduslikku tahku, ehkki küll mitte ettevõtte, vaid üksikisiku seisukohalt. Üks käsitletud teema oli vastaja positsioon tööturul (enamik intervjueeritavaid oli vanuses 20–50 aastat, seega parimas tööeas). Kokkuvõttes võib töötavad vastajad jagada kolme põhilisse töötururühma:

- sinikraed ja teised lihtsamad tööd tegevad inimesed;
- kvalifitseeritud spetsialistid;
- (hargmaised) ettevõtjad.

Esimesse rühma kuuluvad eestlastest vastajad olid läinud Soome kas n-ö tagasipöördujate programmiga, tööle sooviga saavutada paremat elatustaset või soovist lihtsalt toime tulla. Näiteks oli intervjueeritute seas inimesi, kes olid Soome tööle läinud lahutuse, lehestumise või üksikvanemaks jäämise tulemusel või (kas isiklike või käendatud) võlgade tõttu ning Soome tööturg kujutas endast toimetulekuinstrumenti. Enamalt jaolt olid need inimesed hõivatud lihtsama mitteerialase füüsilise tööga, samal ajal kui majandusliku heaolu parandajad tegid erialast tööd. Üldjoontes oli töö leidmine antud rühmale (v.a osa ingerisoomlasi) olnud lihtne ja kiire protsess. Soomlased, keda tinglikult samasse rühma arvata võiks, olid Eestisse saabunud peamiselt pikaajalistele töötutele mõeldud hõiveprogrammide vahendusel. Nad töötavad Eestis peamiselt Soome ettevõtetes, täites harilikult valgekrae ametikohti, näiteks IT-tehnikuna töötades. Ent intervjueeritute hulgas oli ka näiteks soomlastest misjoni- ja sotsiaaltöötajaid, põetajaid jt, kes olid saabunud teisi kanaleid pidi.

Teise rühma kuuluvad soomlased olid hõivatud strateegilistel eesmärkidel. Nad olid sageli kesk- või tippastme juhid või spetsialistid, kellel pagasis ka varasem

rahvusvaheline kogemus. Nemadki töötasid sageli Soome korporatsioonide heaks, ent osa neist oli ka Soome riigi palgal või hõivatud Eesti teadusmahukates sektorites, näiteks ülikoolides. Eestlastest spetsialistid olid Soome tööle jõudnud kas oma rahvusvaheliste võrgustike vahendusel või siis Soomes (ümber) õppides. Iseenesest on paradoksaalne see, et kuigi enamik sellesse rühma kuuluvatest inimestest tunnistas oma tööga seonduvad oskused ja pädevused universaalseteks, mida saab kasutada paljudes riikides, tuli Soomes tööle asuvatel eestlastel siiski läbi teha mahukas täiendus- või ümberõpe.

Intervjueeritute hulka kuulus ka töötuks jäänuid. Need olid kas ingerisoomlased, kellel oli raskusi Soome tööturuga kohanemisel, või pererändajad, eestlannad, kes olid abiellunud Soomes elava mehega ning kellel oli raskusi pärast lapsehoolduspuhkust taas erialast tööd leida. Põhilised probleemid seonduvadki just erialase töö leidmisega, sest ka neid, kes näiteks algselt Soome suunamise teel tööd said, võidi majanduslanguse tingimustes koondada ning Eesti kõrgkoolidiplomiga uue erialase töö leidmine Soomes osutus võimatuks. Seega tähendas väga paljudele Soomes erialase töö leidmine ümberõpet ja sageli täiesti uue kõrghariduse omandamist.

Soomlased Eesti ettevõtjaskonnas olid siia saabunud Eesti erastamiskampaania ajal võimaluste avanedes või Soomes kestnud lama ajal. Eestisse saabunud Soome ettevõtjatel ei olnud harilikult varasemat rahvusvahelist ettevõtluskogemust, osa neist olid lihtsalt erialaspetsialistid (nt ehituse ja projekteerimise vallas), kes siin ettevõtlusega tutvust teinud soomlaste abil oma niši leidsid, paljude trump seisneski kapitalistlikus ühiskonnas saadud kogemustes. Paljud Soome ettevõtjad nägid Eestit kui Metsikut Ida (Wild, Wild East), kus reeglid pole veel täpselt paigas ning segadust ära kasutades on võimalik edu saavutada ja tühje nišše täita. Meie intervjueeritud olid seotud näiteks kergetööstuse või ehitusega või teiste odava tööjõu mahukate ettevõtmistega. Eestlased seevastu ei sukeldunud kohe ettevõtlusse, vaid jõudsid selleni, kui olid end Soomes juba üles töötanud. Erandiks olid need, kes alustasid ettevõtlusega selleks, et endale ise tööd pakkuda. Harilikult tegelesid eestlaste ettevõtted teenuste pakkumisega oma spetsialiseerumisvaldkonnas ning tegevusalad ulatusid juuksurist trasside ehitamiseni ja ilukirurgiani välja. Üldjoontes võib Soome kolinud eestlasi pidada küllaltki ettevõtlusele orienteerituks. Sageli olid nad läbinud täienduskoolitusi, mida pakkus Soome riik sealsete ülikoolide juures, ning saanud ka stardikapitali.

10. Eesti-Soome hargmaisuse valitsemine

Nii Eesti kui Soome riigiinstitutsioonid on inimeste liikumist selgelt märganud. Koostöö korraldamine algas kohe Eesti taasiseseisvumisest, ent on jäänud suuresti klassikalisse rahvusvahelis-õiguslikku võtmesse.

Kahe riigi vaheliste lepingute näiteks on (Sildre 2011) investeringute soodustamise ja kaitse leping (jõustus 03.12.92), tulu- ja kapitalimaksuga topeltmaksustamise vältimise ning maksudest hoidumise tõkestamise leping (jõustus 30.12.93), kokkulepe ebaseaduslikult riiki saabunud ja riigis viibivate isikute tagasivõtmisest (jõustus 03.10.96), piiriülese keskkonnamõju hindamise kokkulepe (jõustus 06.06.02), kokkulepe kasvuhoonegaaside heitkoguste vähendamise ühisorakendusprojektide kohta (jõustus 19.01.04), sotsiaalkindlustuse kokkulepe (jõustus 01.11.06), toornafta ja naftasaaduste vastastikuse hoidmise kokkulepe (jõustus 23.12.2006) ning salastatud teabe vastastikuse kaitse kokkulepe (jõustus 05.06.2007).

Oluliselt mõjutas riikidevahelist valitsetust Eesti liitumine Euroopa Liiduga (01.05.2004), mil rakendusid siseturureeglid, vaba liikumise ja elukoha, teatud üleminekuaja järel ka töötamise reeglid. See viis uuele tasandile ka kahepoolsed suhted. Et paremini kavandada kahe EL-i liikmesriigi omavahelist koostööd, koostasid Eesti suursaadik Soomes Jaak Jõerüüt ja endine Soome Panga asepresident Esko Ollila 2003. aastal raporti, mis sisaldas muuhulgas keskkonna-, majandus-, kultuuri-, teadus- ja haridusalaseid soovitusi.

Enamik raporti soovitustest on ellu viidud ning 2007 otsustasid peaministrid Andrus Ansip ja Matti Vanhanen lasta koostada Eesti ja Soome tulevikusuhete kohta uus raport, mille koostajateks paluti Soome poolt endine Eesti suursaadik Jaakko Blomberg ja Eesti poolt Põhjamaade Investeerimispanka asepresident Gunnar Okk. Raporti eesmärgiks oli otsida uusi ideid, kuidas Eesti ja Soome koostöös teiste Läänemere äärsete maadega võiksid vastata üleilmastumise väljakutsetele ning samaaegselt arvestada ka Euroopa Liidu Lissaboni strateegia eesmärkidega. 2008. aasta juunis valmis raport „Eesti-Soome koostöö võimalused 2008” ning detsembris leppisid peaministrid kokku Eesti-Soome strateegilise koostöö süvendamises, valides kolm prioriteetset valdkonda: info- ja kommunikatsioonitehnoloogia, inimeste ja teadmiste liikuvuse edendamine, turvaline ja atraktiivne ettevõtluskeskkond.

Analüüsisid raporti sisu, rakendumist ja laiemalt riikide koostööd hargmaisuse valitsemisel, jõuab Sildre (2011) järeldusele, et Eesti-Soome koostöövõimaluste raport on suunatud lahendama riikliku tasandi probleeme. Ettepanekuid hargmaistumisest tulenevate probleemide lahendamiseks oli esitatud vaid kolmes valdkonnas. Ka valitsustevaheline kokkulepe sisaldas peamiselt koostöövõimalusi, mis aitaksid siseriiklike probleeme lahendada. Hargmaisusele suunatud koostöö hõlmas vaid siseturvalisust. Sellest võib järeldada, et mõlemad riigid ei tunne veel suurt muret hargmaistumisest tulenevate probleemide pärast.

Samas arvestavad riigid hargmaisusega vähemalt kaudselt, millest tulenevalt on võetud ka prioriteetideks valdkonnad, mille eiramine võiks tulevikus rahvusriike kahjustada, näiteks kultuuri- ja haridusalane koostöö. Eesti ja Soome koostöölepe sisaldab mitmeid valdkondi, milles riigid polnud seni intensiivset koostööd teinud. Samuti nõuavad mõned prioriteedid ühiste poliitikavahendite loomist. Eelkõige tuleb luua ühised institutsioonid, mis hakkaksid tegelema valdkondade koordineerimise ja arendamisega. Ka on otsustatud panustada tegevustesse, mis teeksid piiriüleste probleemide lahendamise edaspidi kergemaks - näiteks info- ja kommunikatsioonitehnoloogia arendamine, millega luuakse paremad võimalused mõlema riigi ministriumide ja ametnike teabevahetuseks (Sildre 2011).

Kokkuvõttes jäävad lahendid nii eeltutvustatu valguses kui meie uurimistöö põhjal siiski kas klassikalises võtmes riikidevaheliseks või äärmisel juhul teatud lõikudes hargmaisusele eeldusi loovateks. Hargmaisuse valitsemine kui olemasoleva hargmaise ruumi korraldamine uue kvaliteedi loomiseks alles hakkab riigiinstitutsioonide tähelepanukünnist ületama. Väljaspool Euroopa Liidu mitmetasandilisust on suhteliselt vähe teadlikke hargmaisuse valitsemise lahendeid (vt Kalev, Jakobson 2011).

Tänapäeva maailmas on niisugused lahendid aga olulised üleilmastumise ja hargmaistumise positiivses võtmes suunamiseks ehk postmodernseks riikluseks. Võiks öelda, et edukas riik vajab hargmaise valitsetuse strateegiat. Nagu meie uuring näitas, on Soomel see mitmes mõttes juba olemas – Eestit suudetakse kasutada oma tööturu ja majanduse pikendusena, suudetakse pidada läbirääkimisi oma diasporaaga jne. Eestil on aga hulk võimalusi oma positsiooni parandada. Ent mõlemal valitsusel on arenguruumi teadliku hargmaisuse valitsetuse kujundamiseks.

Hargmaine valitsetus ilmneb teatud ulatuses hoopis alt üles poliitikas, näiteks hargmaiste Soome ettevõtjate poolt tajutud suutlikkusena mõjutada Eesti ja Soome valitsust. Niisugune alt üles mõju on siiski pigem hajus ja juhtumipõhine. Eesti-Soome ruum pole kindlasti oma siseloogikast lähtudes alt üles valitsetav täiemõduline alternatiivne poliitruum, vaid kahe riigi valitsuste poolt reeglistatav ja korraldatav hargmaine lisaruum, mis loob inimestele täiendavaid võimalusi (vt Jakobson jt 2012).

11. Kokkuvõtteks

Eesti ja Soome on ühtaegu lähedased, aga ka erinevad riigid. See on viinud omamoodi funktsionaalse eristumiseni, kus ühes riigis on ühed võimalused ja piirangud, teises teised, ning hargmaises ruumis toimijal on võimalik neist endale kokku panna meelepärane pakett.

Teisalt on selline eristumine muutnud hargmaise ruumi teatud määral ka ebavõrdsete võimaluste ruumiks. Kui põhja-lõuna suunal liikujat toetab riik nii väljaõppel kui ka muude sotsiaalsete garantiidega, siis lõunast põhja poole suundujatel ei piisa kõrgest haridusest ega töökogemusestki – nõutakse märksa rangemate standarditega kohanemist. Selleks et säiliksid piiriülesed sidemed, mis võimaldavad inimestel ka tagasi pöörduda, ei piisa ainult väljarännanu pealehakkamisest, kellel võib kuluda mitme aasta energia hoopis enda tõestamiseks.

Pole kuigi mõistlik märgistada Eesti ja Soome vahel liikujaid isamaareeturite või eluheidikutena. Tegu on sageli ettevõtlike ja võimekate inimestega, kes löövad uues elukohariigis läbi. Suur hulk ei unusta ka oma päritolumaad (ehkki nad ei ole alati rahul seal valitseva elukorraldusega) ja on valmis selle arengusse teatud määral panustama.

Hargmaiseid ruume võib olla mitmesuguseid ning paljus sõltub nende loomus ka sellest, millised on nendega seotud riigid. Hargmaisuse võimalused ei seisne üksnes rahaülekannetes vaesematesse riikidesse, vaid ka teabe ja pädevuste vahetamises, koostööst tekkivas sünergias jms. Eesti-Soome hargmaine ruum pole mitmetes aspektides kindlasti võrreldav näiteks Prantsusmaa ja Maroko või Mosambiigi ja Lõuna-Aafrika hargmaise ruumiga. Ent see pole ka päris sama mis hargmaine ruum USA ja Kanada või Põhjamaade vahel.

Olulisem erinevus on see, et esimeste näidete puhul liiguvad inimesed riikidest sõltumata, neid trotsides, teisel juhul on riigid loonud võimalused, et inimeste liikumine oleks võimalikult mugav, ent ka lisandväärtusega. Niisiis vajab edukas riik strateegiat piiriüleseks valitsemiseks. Nagu käesolev uuring näitas, on Soomel see mitmes mõttes juba olemas – Eestit suudetakse kasutada oma tööturu ja majanduse pikenduseks, suudetakse pidada läbirääkimisi oma diasporaaga jne. Eestil on aga hulk võimalusi oma positsiooni parandada. Ent mõlemal valitsusel on arenguruumi teadlikuma hargmaisuse valitsetuse kujundamiseks.

Väljarändajate teemast möödavaatamise või lihtsakoeliste tagasimeelitamisskeemide asemel vajame palju läbimõeldumat ja nende inimeste tegelikku olukorda arvestavat hargmaisuse poliitikat. Nii uutel kui ka vanadel väliseestlastel, aga ka Eestisse sisserännanud välismaalastel on sidemeid, pädevusi ja adekvaatse lähenemise puhul ka valmidust neid kasutada. Hargmaisuse võimaluste edukas kasutamine eeldab sihipärast tööd, nii reaalse olukorra selgitamise, sobivate tegevuste kavandamise kui ka elluviimise kohta. Üleilmastuvas maailmas on see väikese Eesti arengu oluline ja seni üsna vähe kasutatud ressurss.

Viiteallikad

- Bache, I., Flinders, M. 2004, toim. *Multi-level Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Basch, L., Glick Schiller, N., Szanton-Blanc, C. 1994, toim. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. London; New York: Routledge.
- Beck, U. 2000 *What is Globalization?* Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. 2005: *Power in the Global Age. A New Global Political Economy*. Cambridge: Polity.
- Bourdieu, P. 1986. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brownlie, I. 1998. *Principles of Public International Law*. 5th Edition. Oxford: Oxford University Press.
- Chaney, E. 1979 *The World Economy and contemporary Migration*. *International Migration Review* Vol 13, pp 204-212
- Chernilo, D. 2008 'Methodological Nationalism: Theory and History. Paper in Annual Conference of the International Association of Critical Realism, King's College, London, July 2008.
- E24 2010. Soomes võib töö olla kuni 100 000 Eesti elanikku. E24, 26.12.2010. – <http://www.e24.ee/362500/soomes-voib-tool-olla-kuni-100-000-est-elanikku/>
- Faist, T. 2000. *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Oxford University Press.
- Faist, T. 2008. *Migrants as Transnational Development Agents. An Inquiry into the Newest Round of the Migration-Development Nexus*. *Teoses: Population, Space and Place*, 14, 21–42.
- Faist, T. 2010. *Diaspora and Transnationalism: What Kind of Dance Partners?* *Teoses* Bauböck, R., Faist, T. (toim) *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam University Press.
- Ferguson, Y.; Mansbach, R., Denmark, R., Spruyt, H., Buzan, B., Little, R., Gross Stein, J., Mann, M. 2000. *What Is the Polity? A Roundtable*. *International Studies Review*, Vol. 2, No. 1, lk 3-31.
- Ferguson, Y. H. ; R. Jones. 2002. *Political Space. New Frontiers of Change and Governance in a Globalizing World*. Albany: State University of New York Press.
- Ferguson, Y. H., Richard W. Mansbach. 2004. *Remapping Global Politics. History's Revenge and Future Shock*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferguson, Y. H., Richard W. Mansbach. 2008. *A World of Global Polities: Essays on Global Polities*. London, New York: Routledge.
- Gerdes, J.; Faist, T. 2010. *Transnational Transformations of Citizenship*. *Teoses: Faist, T., Pitkänen, P., Gerdes, J. and Reisenauer, E. (toim). Transnationalisation and Institutional Transformations. COMCAD Arbeitspapiere – Working Papers*, 87: 21-49.
- Gerdes, J., Reisenauer, E., & Sert, D. 2012. *Varying transnational and multicultural activities in the Turkish-German migration context*. *Teoses: P. Pitkänen, A. Icduygu, & D. Sert (toim). Migration and Transnationalism: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism*, lk. 103-157. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.

- Glick Schiller, N., Basch, L., & Blanc-Szanton, C. 1992. Transnationalismus: Ein neuer analytischer Rahmen zum Verständnis von Migration. Teoses: Kleger, H. (toim), Transnationale Staatsbürgerschaft, lk. 81-107. Frankfurt: Campus.
- Glick Schiller, N. 1999 Transmigrants and nation-states: Something old and something new in the U.S. immigrant experience. Teoses Hirschman, C., Dewind, J. & P. Kasinitz (toim) Handbook of International Migration. New York: Russell Sage Foundation, pp 84-119.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. & J. Perraton 1999 Global Transformations. Politics, economics and culture. Cambridge: Polity Press.
- Hood, C.; Margetts, H. 2007. The Tools of Government in the Digital Age. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.
- Jakobson, M.-L., Järvinen, A. P., Pitkänen, P., Ruutsoo, R., Keski-Hirvelä, E., & Kalev, L. 2012. The Emergence of Estonian-Finnish Transnational Space. Teoses: P. Pitkänen, A. İçduygu, & D. Sert (toim). Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism, lk. 159-205. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.
- Jakobson, M.-L., Kalev, L., & Ruutsoo, R. 2012 ilmmas. Eesti-Soome hargmaine ruum: võimalused ja ohud. Riigikogu Toimetised nr 25.
- Järvinen-Alenius, P., Keski-Hirvelä, E., Pitkänen, P., Kallioniemi-Chambers, V. 2010. Country Report: Finland. – Transnationalisation, Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism . – <http://www.uta.fi/laitokset/kasvlait/pdf/countryreportfinland.pdf>
- Kalev, L., Jakobson, M.-L., & Ruutsoo, R. 2010. Building Up a Polity?: Political Transnationalisation and the Transformation of Statehood and Citizenship. – Teoses T. Faist, P. Pitkänen, J. Gerdes, E. Reisenauer (toim). Transnationalisation and Institutional Transformations. COMCAD Arbeitspapiere. Working Papers No 87. http://www.uni-bielefeld.de/tdrc/ag_comcad/downloads/workingpaper_87_TRANS-NET.pdf
- Kalev, L.; Jakobson, M.-L. 2011. Transnational Spaces as Challenges for Governance. Public Administration of the Future, 1 - 31. Bratislava: NISPA (Network of Institutes and Schools of Public Administration in Central Eastern Europe).
- Kivisto, P.; Faist, T. 2010. Beyond a Border: The Causes and Consequences of Contemporary Immigration. London: Pine Forge Press.
- Kjaer, A. M. 2004. Governance. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Liebkind, K., Mannila, S., Jasinskaja-Lahti, I., Jaakkola, M., Kytäjä, E. and Reuter, A. 2004 Venäläinen, virolainen, suomalainen. Kolmen maahanmuuttajaryhmän kotoutuminen Suomeen. [Russian, Estonian, Finnish. The Integration of three immigrant groups into Finland]. Helsinki: Gaudeamus.
- Luhmann, N. 1995 Social Systems, Stanford: Stanford University Press
- Nye, J. S., Keohane, R. O. 2008 [1971]. Transnational Relations and World Politics: An Introduction. Teoses Sanjeev Khagram, Peggy Levitt (toim) Transnational Studies Reader: Intersections and Innovations, lk 23-35. New York: Routledge.
- Ohmae, K. 1991. The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy. New York: Harper Perennial.
- Ong, A. 1999. Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality. Durham; London: Duke University Press.
- Peters, B. G.; Pierre, J. 2006. Governance, Government and the State. Teoses Hay, C.; Lister, M.; Marsh, D. (toim). The State. Theories and Issues. Houndmills, New York: PalgraveMacmillan, pp 209-222.

- Pierre, J., Peters, B. G. 2000. *Governance, Politics and the State*. Houndmills, New York: PalgraveMacMillan.
- Pitkänen, P., İçduygu, A., & Sert, D. 2012, toim. *Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism*. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.
- Price, R. 2003 *Transnational Civil Society and Advocacy in World Politics*. *World Politics* 55 (4): 579-606.
- Pugh, J. 2009. What are the consequences of the 'spatial turn' for how we understand politics today? A proposed research agenda. *Progress in Human Geography* , 33 (5), 579-586.
- Qureshi, K., Varghese, V. J., Osella, F., & Rajan, S. I. 2012. *Migration, Transnationalism and Ambivalence: The Punjab-UK Linkage*. Teoses: P. Pitkänen, A. İçduygu, & D. Sert (toim). *Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism* (lk. 13-61). Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.
- Rhodes, R. A. W. 1996. *The New Governance: Governing Without Government*. *Political Studies*, XLIV, 652-667.
- Sildre, M. 2011. Riikluse teisenemine transnatsionaliseeruva Eesti-Soome ruumi kontekstis. Bakalaureusetöö (juhendaja Mari-Liis Jakobson). Tallinn: Tallinna Ülikooli Riigiteaduste Instituut.
- Smith, R. C. 2003. *Migrant Membership as an Instituted Process: Transnationalization, the State and The Extra-Territorial Conduct of Mexican Politics*. *International Migration Review*, Vol. 37, No. 2 Summer, 2003, lk. 297-343.
- Sert, D., İçduygu, A. 2010. *Country Report: Turkey. Transnationalisation, Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism*. – <http://www.uta.fi/laitokset/kasvlait/pdf/Turkey.TRANSNET%20Report%20Edited.pdf>
- Shaw, M. N. 1997. *International Law*. 4th Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Soysal, Y. 1995. *Limits of Citizenship*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sørensen, G. 2004. *The Transformation of the State. Beyond the Myth of Retreat*. Houndmills, New York: PalgraveMacMillan.
- Statistics Finland 2011. *Citizenships Granted According to Country of Previous Citizenship 1990-2010*. – http://pxweb2.stat.fi/database/StatFin/vrm/kans/kans_en.asp
- Statistics Finland 2012. *Population. Finland in Figures. Foreigners in Finland*. – http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto_en.html#foreigners
- Statistikaamet 2012. *Rahvaarv rahvuse järgi*. – <http://www.stat.ee/34267>
- Sutton, C. & S. Makiesky-Barrow 1987 [1975]. *Migration and West Indian Racial and Ethnic Consciousness*. Teoses: Sutton, C. & E.Chaney (toim) *Caribbean Life in New York City: Socio-Cultural Dimensions*. New York: Center of Migration Studies, lk. 92-116.
- Tammaru, T., Kumer-Hakuanõmm, K., Anniste, K. 2010. *The Formation and Development of the Estonian Diaspora*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(7): 1157-1174.
- Tammur, A., Herm, A., Pungas, E., Rannala, H., & Valgma, Ü. 2009. *Rändeandmete meetodika ja kvaliteet*. – Teoses T. Tammaru, A. Tammur, L. Haguas (toim). *Ränne*. Tallinn: Eesti Statistikaamet.

- Trans-Net 2009. The First Phase of the empirical studies (WP2) . Dissemination:
<http://www.uta.fi/laitokset/kasvlait/projektit/transnet/dissemination.php>
- Veidemann, B. 2010. Eesti tööealise rahvastiku väljarändepotentsiaal aastal 2010.
Tallinn: Sotsiaalministeerium. –
http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/V21jaanded/Toimetised/2010/toimetised_20108.pdf
- Vertovec, S. 2009. Transnationalism. London and New York: Routledge.
- Virkama, A., Therrien, C., Harrami, N., & Kadri, A. (2012). Franco-Moroccan transnational space: Continuity and transformations. Teoses: P. Pitkänen, A. İçduygu, & D. Sert (toim). Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism, lk. 63-101. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.